

Műtárgyak üzenete. Esettanulmány a Szabadtéri Néprajzi Múzeum példáján keresztül

A múzeum „a kollektív emlékezet és kánon fenntartására, a szimbolikus világrend bemutatására, a jelentések reprezentálására és egyben folyamatos újradefiniálására szolgáló intézmény.”¹ A kultúra reprezentációjában fontos szerepük van a műtárgyaknak. Ezek a múlt jelentést hordozó forrásai, amelyek alkalmasak a jelen és a múlt, a látható és a láthatatlan közötti közvetítő szerep betöltésére. A múzeumi reprezentáció során a tárgyakat egyfajta emlékezési erő tölti fel, mely a látogatókban elindítja az emlékezést.²

A múzeum a hagyományos értelmezés szerint „szentélynek” számít, ezt szemléltetik monumentalitásukkal maguk az épületek is. Itt kulturáltan kell viselkedni, csöndben kell maradni; a tárgyakhoz tilos hozzáérni, csak tisztes távolságból lehet azokat megtekinteni, csodálni. Az újabb értelmezés szerint viszont a múzeum nem csupán a passzív szemlélődés helye, hanem a szórakozásnak és a szabadidő eltöltésének olyan közege, melyben a látogató tapasztalati úton ismerheti meg a múltat.³ Erre a későbbiekben több példát is fogok említeni a Szabadtéri Néprajzi Múzeum életéből.

A múzeumot Noé bárkájához⁴ is szokták hasonlítani, ahol a muzeológusok minden általuk értékesnek tartott tárgyat megpróbálnak megőrizni az „örökkévalóságnak”. Itt merül föl a szakemberek felelőssége: mi az, amit fontosnak tartunk kiemelni a múlt szövevényéből? Hogyan értelmezzük a tárgyak által szimbolikusan újra a múltat?

Fontos arra is ügyelnünk, hogy a mindenkori gyűjtések kijelöljék a lendő kiállítások kereteit. A múzeumoknak szükségük van egy gyűjteményi terv készítésére: a már meglévő gyűjtemény erősségeinek és hiányosságainak ismeretében megtervezni, hogy a jövőben milyen tárgya-

¹ György 2003: 11.

² Frazon–Horváth 2002: 311–312.

³ Részletesebben: Vass 2004: 122–130.

⁴ György 2003: 11.

kat érdemes gyűjteni. 2003-ban a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeumban Tolna megyei népviseletekből készítettem kiállítást, melyben a megye területén élő népcsoportokat egy-egy enteriőrben mutattam be. A kiállítást megelőző revízió során szembesültem többek között azzal, hogy mekkora szemléletváltozás történt száz év alatt: a 20. század első feléből rengeteg olyan ingdarab van, amiket csupán a mintájuk miatt vágtak le az ingról, de egyéb információt nem nyújtanak. Ezzel szemben a század második felében már viseletegyüttesek vétele lett a cél, bár a lábbeli még így is sokszor begyűjtetlen maradt. Mindezek figyelembevételével a jellegzetes tárgye gyüttesek gyűjtését tartom fontosnak, hiszen ezek teszik lehetővé komplex, árnyalt kép létrehozását és enteriőrök elkészítését.

A múzeumba került tárgyak megszólaltatásának módja a kiállítás, mely révén a látogatók különböző korok, tájak, népek kultúrájával ismerkedhetnek meg. Ennek egyik lehetséges változata, ha egy-egy tárgyat önmagában, eredeti kontextusából kiemelve mutatnak be. Ez magas minőségű, kivételes jelentőségű tárgyak esetében esztétikai élmény céljából érthető, ám a néprajzi muzeológia szempontjából sokkal értékesebb enteriőrökben gondolkodni, hiszen így a tárgyak együtteséből sok részletre is fény derül. És még jobb, ha eredeti házakat tudunk bemutatni berendezéssel együtt, mert ebben az esetben az egykori világ, a rekonstruált külső környezet és lakóegyüttes a maga teljességében tárul elénk. Egy-egy házban a család történetéhez kapcsolódó szituáció is segít az egykori életmód, szokások megismerésében. A szituációk révén ugyanis a tárgy alap-bemutatásán túl plusz üzenet adható át a látogatóknak különböző munkafolyamatok, ünnepi és hétköznapi mozzanatok megjelenítésével. Így például a Szabadtéri Néprajzi Múzeum faddi házában 1907 szentestéjét jelenítjük meg terített asztallal, alatta kosárban terményekkel; a szennai házban pedig egy hidegágyat készítettünk el, vagyis a háznál ravatallal szembesülhetnek a látogatók, s a halott búcsúztatásával kapcsolatos szokásokkal, mint például a tükör letakarása.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum célja az, hogy Magyarország népi építészét, lakáskultúráját és életmódját mutassa be eredeti, áttelepített épületekkel, hiteles tárgyakkal, régi településformák keretében, a 18. század második felétől a 20. század közepéig terjedő időszak keretei között. A kialakított terv több mint 300 építmény múzeumba telepítését irányozta elő, a mai Magyarország területét kilenc tájegységre (Felső-Tisza-vidék, Felföldi mezőváros, Észak-Magyarország, Közép-Tiszavidék, Alföld, Dél-Dunántúl, Balaton-felvidék, Nyugat-Dunántúl, Kiszal- föld) osztva. A tájegységeken belül az építmények egy-egy parasztporta

hagyományos rendjébe illeszkednek, és olyan szakrális, ipari és közösségi építményekkel egészülnek ki, melyek részei voltak a hagyományos faluképnek (például malom, templom, harangláb, temető, iskola). A lakóházak és a gazdasági épületek egy-egy táj történetileg kialakult lakóháztípusát és jellegzetes melléképületeit reprezentálják.

A szabadtéri múzeumban a látogatók érzékelhetik az egykori fényviszonyokat, szagokat, érinthetik a különböző épületek textúráját, az állattartó tanyán megismerkedhetnek a magyar állattartás hagyományos fajtaival (pl. szürkemarha, rackajuh, mangalica). Ilyen környezetben a látogatók viselkedése is eltér az előzőekben bemutatottól: sokkal felszabadultabban néznek szét a múzeum területén. Útközben megpihenhetnek, betérhetnek a pékségbe, vagy játszhatnak a szabadban.

A ház méreteiből, a tárgyak állapotából, mennyiségéből következtetni lehet arra, hogy az egykori tulajdonos mennyire volt vagyonos, házilag készítette-e, vagy vásárolta, esetleg terményért cserélte használati tárgyait. Az egyes tárgyak egykori szerepéről, használatáról a teremőrök nyújtanak felvilágosítást, ugyanakkor bizonyos kismesterségek megismeréséhez, egy adott kor, téma még emberközelibbé való tételéhez videófilm nyújthat segítséget. Ezt a lehetőséget Batári Zsuzsanna a 2006 májusában megnyíló tállyai csizmadiaműhely berendezése során használta fel, ahol egy parasztszizma elkészítéséről felvett filmet épített be a kiállításba annak érdekében, hogy az enteriőrben látható tárgyak használata és a munkafolyamat még érthetőbb legyen az érdeklődők számára.

Lényeges kérdés egy-egy tárgy kapcsán, hogy hogyan használták azt. Ezt nem csak a teremőröktől tudhatják meg a látogatók, hanem a bemutatókon is, melyekre hetente csütörtöktől vasárnapig kerül sor. Ennek keretében például a tésztagyúrás és gyertyaöntés rejtelmait, a kukorica-csuhéból fonott kosár készítményét vagy a kékfestő műhelyben a növényi festékeket ismerhetik meg a résztvevők. Bizonyos napokon a látogatók ki is próbálhatják az egyes mesterségeket: például bőrből karkötőt készíthetnek, és a munka révén egyéni sikerélményben is részükhöz lehet. Amikor pedig a gyermekek az egykori házi munkákkal ismerkednek meg (a fiúk szénát gyűjtenek, a lányok mosnak), akkor megtapasztalják a fizikai munka nehézségeit, és megérthetik a modern technikai eszközök jelentőségét. Emellett a falusi iskolában a múzeumi foglalkozás keretében a gyermekek kipróbálhatják, hogy milyen volt egy évszázaddal ezelőtt az iskola, milyen eszközökkel írtak, hogyan kellett köszönni, milyen imádsággal kezdődött a nap. A gyermekek körében kedvelt tevékenység a cipósütésben való részvétel is, ennek során megis-

merik a használt eszközöket: teknőt, szitát, kemencét, megtapasztalhatják a dagasztás nehézségét és a maguk végezte munka örömét, végül megkóstolhatják az izletes cipót.

Kiemelkedő szerepük van azoknak a nagyobb rendezvényeknek, melyek egy-egy konkrét téma köré csoportosulnak, mint amilyen a húsvét, pünkösöd, építészeti fesztivál, borfesztivál, Márton-nap. Ilyenkor még több kézműves mesterséggel ismerkedhetnek meg a látogatók, illetve a kézműves vásárrban igényes termékeket vásárolhatnak. A gyerekeket népi játékok és bábszínház is fogadja.

A múzeum a vak látogatókra is gondolt: a bagladi lakóház kamrájában a számukra rendezett kiállításban a berendezési tárgyak pultokon sorakoznak, hogy ők is megfoghassák, érzékelhessék a paraszti tárgykultúra egyes darabjait.

Az eddigi példákból is érezhető, hogy a tárgyak nem csupán dekorációk, hanem általuk ismerhető meg az egykori életmód, a tulajdonos személye, élete. Ezért a foglalkozásokhoz vegyszerekkel nem konzervált demonstrációs tárgyakat vagy hiteles másolatokat használunk. A tárgyak motiváló ereje abban áll, hogy fölébresztik a látogatókban a kíváncsiságot, a megismerés vágyát. A régi használati tárgyak kézbevétele az aktív tanulás egyik formája, ami jobban leköti a gyerekeket, mert konkrét élményt ad és segíti az elvont gondolkodást. A tárgyak nyújtotta érzelmi ösztönzés pedig segít, hogy emlékezetükbe vésődjenek a látottak.

2003-ban jött létre a Csilléry Klára Oktatóközpont, amely különböző kézműves foglalkozásoknak és havi rendszerességgel tánc háznak ad helyet. Ezen túl nyári gyermektáborok és pedagógus továbbképzések helyszíne is.

Meg kell említenem még a 2003-ban megnyílt, a raktár és kiállítás közötti átmenetet képező Néprajzi Látványtárat is, amelyben a konzervált műtárgyakat a múzeumi raktáraknál sokkal jobb körülmények között, a műtárgyvédelmi előírásoknak megfelelően helyezték el. Ráadásul a Látványtár a közönség számára is látogatható, így képet kaphatnak egy-egy tárgy típusairól, elterjedéséről is, amit az enteriőrökben nem tudunk bemutatni. A látványtár hamarosan interaktív elemekkel fog bővülni, hogy a látogatók még jobban megismerhessék egy-egy tárgy készítését, használatát.

2006 májusában nyílt meg a Felföldi mezőváros tájegység, mellyel hat és félre emelkedett az eredeti koncepciónak megfelelően fölépített tájegységek száma. Ezt követően egyrészt tovább fog folytatódni az észak-magyarországi, a közép-tiszavidéki és az alföldi tájegységek építé-

se, másrészt a múzeum időben és térben is szeretné kibővíteni a kiállítá-sait. Ennek érdekében egyrészt Sabján Tibor, Takács Miklós és Pálóczi Horváth András elkészítették a középkori falu tervét, másrészt Sári Zsolt a 20. század tájegység tervét dolgozza ki, melyben a 20. század második felének épületei fognak dominálni; ezáltal a látogatók majd saját gyer-mekkoruk világát idézhetik fel.

A másik tervünk a határon túli magyarság népi kultúrájának, építé-szetének bemutatása, ezen belül egy Erdély tájegység létrehozása, hiszen 1967-ben, a múzeum koncepciójának kidolgozásakor az akkori politikai viszonyok miatt csak a mai Magyarország területéről választottak ki há-zakat. Ám a magyar népi építészetet bemutató Szabadtéri Néprajzi Mú-zeum elképzelhetetlen egy Erdély népi építészeti bemutató tájegység nélkül, mivel Erdély területén számos sajátos építészeti és életmódbeli vonás őrződött meg. A munkálatokban az erdélyi szakemberekre is szá-mítunk, hiszen csak az ott folyó magas színvonalú kutatásokra építve képzelhető el a tájegység felépítése. Erdély külön tájegységgé szervezését az indokolja, hogy Erdély építészeti szempontok alapján is önálló tájnak tekinthető: Bátky Zsigmond elkülönítette a keleti vagy erdélyi háztípust. A határon túli magyarság más területeit a már létező vagy tervbe vett táj-egységekben tervezzük bemutatni. Így például az észak-magyarországi tájegységben Szlovákia területéről, Gömörből szeretnénk egy kismemesi házat bemutatni.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum erdélyi kutatásainak egyik állomása Vargha László Borsa-völgyi gyűjtése, melyet H. Csukás Györgyi és Kec-kés Péter rendeztek sajtó alá.⁵ Munkatársaim, Bálint János, Buzás Mik-lós, Cseri Miklós, Sabján Tibor 1996-ban részt vettek egy 1780-ból származó tarcsafalvi lakóház bontásán, melyet később a székelykeresztúri Molnár István Múzeum udvarán építettek föl.⁶ Erdély népi építészetiével Balassa M. Iván foglalkozik behatóbban,⁷ az ő és Cseri Miklós szerkesz-tésében jelent meg az *Erdély népi építészete* című tanulmánykötet.⁸ 1999-ben egy 1829-ből származó csíkszentsimoni lakóházat bontottak le a múzeum munkatársai, az épületelemek Szentendrén várják az újjáépí-tést.⁹

⁵ Vargha 1997.

⁶ Bálint–Buzás–Cseri–Sabján 1999: 147–164.

⁷ Balassa 1999: 5–32.

⁸ Balassa–Cseri 1999.

⁹ Berényi–Buzás 2002: 221–232.

2005 augusztusában a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének szervezésében tíznapos gyűjtőúton vettünk részt Magyarzákodon, Batári Zsuzsannával és Sabján Tiborral. Az építészekkel közösen folytatott munka előnye az volt, hogy a kétféle szemléletmód jól kiegészítette egymást. A hallgatók 13 házat és az unitárius templomot mérték föl Csajbók Csaba, Sabján Tibor és Veöreös András vezetésével. Sabján Tibor a falu népi építészetét vizsgálta, Batári Zsuzsanna részletesebben a sütőházakkal, nyári konyhakkal foglalkozott, én pedig az unitárius Kedei család tulajdonát képező, 1784-ből származó kismemesi kúria történetét, a család életkörülményeit kutattam.

Az alábbiakban röviden azokról a módszerekről szólok, amelyek a tájegység létrehozását is meghatározzák. Az Erdély tájegység koncepciójának kidolgozását és a kiválasztott építmények áttelepítését alapos tudományos kutatómunka előzi meg. Az is fontos szempont, hogy figyelembe vegyük az erdélyi társadalmi, földrajzi és vallási különbségeket. Első lépésként meg kell ismerni az egyes vidékekre jellemző építészeti sajátosságokat, épületfölméréseket kell készíteni, majd ki kell választani az áttelepítendő épületeket. E munka eredményeként kerül sor az épület lebontására, dokumentálására, múzeumba szállítására. A ház bontása során az átépítésének fázisait, a tüzelők változását is meg kell állapítani.

Az áttelepített épületekbe az eredeti házakból – vagy ha ott nem maradt fenn, a településről – származó berendezést választunk, hogy a bútorok, textíliák, háztartási- és munkaeszközök által hitelesen szemléltessük a család nemzeti és felekezeti hovatartozását, a házbeli élet mozzanatait, mint például egy-egy ünnepet, ételkészítést, háziipari munkát. Fontos lenne, hogy tárgye gyűtéseket tudjunk megvásárolni, melyeknek darabjai kiegészítik, értelmezik egymást. A tárgyak minél hamarabbi megvásárlását egyrészt az indokolja, hogy az idős tulajdonosok még tudnak a tárgy múltjáról, életéről mesélni, ami által hitelessé válhat a múzeumi berendezés. Másrészt Erdélyből nagymennyiségű tárgyat visznek Nyugat-Európába, akár úgy is, hogy az eredeti díszítést leszedik, és a megrendelők igényeinek megfelelően festik újra az alap anyagot.

A már említett magyarzákodi kutatás során az 1784-ben épült ház esetében igyekeztem minél jobban megismerni az élet apró részleteit is (pl. disznóvágás, mosás, keresztelő). Ahhoz, hogy hiteles berendezés születhessen, többek között ismerni kell, hogy melyik bútornak hol volt a helye, mi volt a szerepe, mikor készült. A tárgyak gyűjtésekor, leltárba vételekor pedig meg kell tudnunk, hogy hol és mikor készültek, ki, mire

és hogyan használta, a tulajdonos milyen körülmények között élt, hány darabbal rendelkezett a család stb. Ebben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum egyik alapítója, K. Csilléry Klára munkássága számomra a követendő példa.

A múzeumi bemutatáshoz a családtörténet ismeretében érdemes kiválasztani egy konkrét dátumot, melyhez a berendezésnek is igazodnia kell. Így például a Dél-Dunántúl tájegység faddi házában ez az időpont 1907. december 24. Az 1901-ben házasságot kötött párnak ugyanis 11 nappal előbb született meg a második gyermeke, s így nemcsak a karácsony, hanem a gyermekágyhoz kötődő szokások is érzékeltethetők. A karácsonyi asztal mellett pedig az a sarokpad kapott helyet, mely 1902-ben készült az ifjú pár számára. E példán keresztül is érezhető, hogy a kutatás során nemcsak a népi építészetre kell koncentrálni, hanem a család- és háztörténetre, életmódra, szokásokra, gazdasági és társadalmi viszonyokra egyaránt.

E tapasztalatok alapján készülnek el a múzeumban felépítendő épületek részletes néprajzi újjáépítési és műszaki kiviteli tervei, berendezési tervei, majd azoknak a foglalkozásoknak a tervei, amelyek az épülethez vagy környezetéhez kapcsolódnak. Mindezek ismeretében kerül sor az objektum múzeumi felépítésére, konzerválására, végül a restaurált és konzervált tárgyakkal való berendezésére.

A korábbi tájegységekkel szemben Szükséges változtatni a kutatási módszerek arányán is, hiszen 30-40 évvel korábbi időszakhoz képest most már jó esetben is csak az 1930-as évekig nyúlik vissza az emlékezet, amire az interjút készítő muzeológus támaszkodik, ezért nem elegendő a terepen végzett kutatás, hanem írott forrásokkal, levéltári kutatással, múzeumokban őrzött fotókkal lehet jobban megismerni az apró részleteket, melyek mögött ott van maga az ember is.

Tanulmányomban azt a hosszú és összetett folyamatot próbáltam szemléltetni, melynek során a használati tárgyakkól műtárgyak lesznek, illetve ahogyan ezek a műtárgyak összekötik a múltat és a múzeumba látogatókat. Remélem, hogy az elkövetkező kutatások révén sikerül fölépítenünk egy olyan tájegységet, melyben a látogatók még alaposabban megismerik Erdélyt.

Irodalom

BALASSA M. Iván

1999 Erdély népi építészete. In: BALASSA M. Iván – CSERI Miklós (szerk.): *Népi építészet Erdélyben*. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 5–32.

BALASSA M. Iván – CSERI Miklós (szerk.)

1999 Népi építészet Erdélyben. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre

BÁLINT János – BUZÁS Miklós – CSERI Miklós – SABJÁN Tibor

1999 Egy tarcsafalvi lakóház bontásának tapasztalatai. In: BALASSA M. Iván – CSERI Miklós (szerk.): *Népi építészet Erdélyben*. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 147–164.

BERÉNYI Marianna – BUZÁS Miklós

2002 A csikszentsimoni lakóház bontása kapcsán. *Ház és Ember* 15. 221–232.

FRAZON Zsófia – HORVÁTH Zsolt, K.

2002 A megsértett Magyarország: A Terror Háza mint tárgybemutató, emlékmű és politikai rítus. *Regio* 4. 303–347.

GYÖRGY Péter

2003 *Az eltörölt hely – a Múzeum: A múzeumok átváltozása a hálózati kultúra korában; New York, Természettörténeti Múzeum – egy példa.*

Magvető Kiadó, Budapest

VARGHA László

1997 Kide és a Borsa-völgy népi építészete. *Ház és Ember* 11. Sajtó alá rendezte, a bevezető és összegző tanulmányt írta H. CSUKÁS Györgyi, KECSKÉS Péter.

VASS ERIKA

2004 A kultúra prezentációja és reprezentációja, azaz a modern múzeumi kiállítások elméleti és szemléleti háttere. *Létünk* XXIV. (1) 122–130.

1. kép. Lőrincz Etel bukovinai székel szőttést készít a hidasai ház első szobájában a Dél-Dunántúli tájegység megnyitóján. Fotó: Deim Péter

2. kép. Az építészeti fesztiválon a látogatók megismerhetik a házépítés fortélyait. Fotó: Deim Péter

3. kép. Madárijesztő készítése a borünnepen. Fotó: Deim Péter

4. kép. Bábelőadás a borünnepen. Háttérben a muraszemenyei ház látható.
Fotó: Deim Péter

5. kép. Kosárfonás bemutatása.
Fotó: Deim Péter

6. kép. Gazdasági munkával ismerkedő gyermekek. Fotó: Deim Péter

